

تأثیر تدابیر قرنطینه بر موقعیت تجارت روسیه در شرق و تجارت دریایی در حوزه دریای خزر در نیمه اول قرن هجدهم

نوشته معصومه اختیاری

خطر انتقال بیمارهای واگیردار از طریق کشورهای همسایه در نیمه اول قرن هجدهم، تأثیر قابل توجهی در موقعیت تجارت روسیه با همسایگان شرقی داشت. بیماری واگیردار سال‌های ۱۷۲۸-۱۷۲۹ میلادی در مناطق جنوبی، کشتار انسانی غیر قابل جبرانی را به بار آورد. طی این سال‌ها در اثر این بیماری، تعداد قربانیان در نواحی دریای خزر به ۱۸۰۰۰ نفر رسیده بود. تنها بیش از یک سوم از ساکنان این مناطق، موفق به فرار از مرگ در نتیجه این بیماری شدند.^۱ آسیب‌های ناشی از این بیماری کشنده، به عنوان یک حادثه فراموش نشدنی در حافظه اهلی آستاراخان سالیان سال باقی ماند و به همین علت سال‌های بعد رژیم قرنطینه بخشی جدایی ناپذیر از پروسه تنظیم روابط تجارت خارجی روسیه و کشورهای شرقی گردید. طبق مقررات، تجار روسیه باید تعهد کتبی می‌دادند تا در سفرهای خود به کشورهای شرقی الزاماً از هرگونه خرید کالا و ارسال آن به روسیه از مکان‌هایی که بیماری خطرناک رواج یافته، خودداری کنند.^۲ در اواسط سال سی‌ام قرن هجدهم میلادی از ایران و امپراتوری عثمانی یک بار دیگر اخبار نگران کننده در مورد شروع مجدد اپیدمی دریافت شد. در سال ۱۷۳۷م. مقامات روسی در مورد ضرورت انجام اقدامات لازم برای مقابله با اپیدمی آغاز شده در ایران، توافق کردند.^۳

1. Саввинский, И. Историческая записка об Астраханской епархии за 300 лет ее существования (1602 по 1902 годы) / И. Саввинский. - Астрахань, 1903, с. 254.

2. Русско-дагестанские отношения в XVIII — начале XIX вв. — М.: Наука, 1988, с. 82.

3. ГААО. Ф. 394. Оп. 1. Д. 521

در سال ۱۷۳۵م. ترکان تازه وارد از آرف، آغاز شیوع طاعون در تابستان آن سال را در شهرستان‌های ترکیه از جمله چرکس، اونیکال، تامان، جزیره آبخاز و چچن خبر دادند. این کافی بود تا ۱۰ دسامبر ۱۷۳۵م. دولت روسیه سریعاً رژیم قرنطینه را در دُن برای تازه واردان از کریمه برقرار نمایند.^۱ در همان زمان اطلاعاتی از ایران به آستاراخان در مورد شیوع طاعون در ولایت شیروان و اعلام شیوع دوباره طاعون در قلعه جدید آکیو ایران رسید. حتی پس از آنکه والی آستاراخان، فرمانده ارشد آ.یونگر در مورد عدم وجود خطر شیوع بیماری در منطقه گزارش داد، مجلس سنا به کنترل کشتی‌ها و خدمه آن از طریق بندر آستاراخان و ادامه حالت احتیاط طبق این حکم تأکید داشت.^۲ مورد مشابه این وضعیت، یعنی حالت فوق‌العاده در سال ۱۷۴۰ م. به دلیل شیوع بیماری حاکم بود.

۲۳ سپتامبر ۱۷۴۳م. دولت روسیه مرکز پزشکی ثابتی را در مرزهای جنوبی برای ارائه خدمات پزشکی قرنطینه دائمی مستقر کرد. دولت روسیه برای آمادگی در برابر شرایط پیش‌بینی نشده و پیشگیری در صورت آغاز مجدد بیماری‌های واگیردار از طریق قسطنطنیه، طرحی را پیشنهاد کرد که بر اساس این طرح قرار شد: «پزشکی به صورت مداوم در منطقه حاضر و از حقوق و دستمزد برابر با ارتشیان برخوردار باشد». به خاطر اینکه در روسیه پزشک کم و در دُن فقط یک پزشک و دو حکیم که سومین حکیم به آستاراخان فرستاده شده بود.^۳ سوم اکتبر مجلس سنا از پیشنهاد مطرح شده حمایت کرد.

برای تکمیل کادر ایستگاه‌های قرنطینه، افراد محلی منطقه به کار گرفته شدند که به تجار ارمنی خو گرفته بودند. چون ارمنیان در این منطقه رفت و آمد بیشتر داشتند، فردی آشنا به منطقه، طبق حکم والی آستاراخان برای کنترل و بازرسی به جزیره کراک-نینسکی فرستاده شد؛ جایی که مرکز قرنطینه (در نزدیکی دلتای رود ولگا) بود. این محل برای بررسی کالاهای خطرناک و ممنوعه که بدون مجوز وارد روسیه می‌شد، در نظر گرفته شده بود. افزایش هزینه‌های حاصل از سفر تجار ارمنی در پایگاه قرنطینه، موجبات اقامت و شکل‌گیری جامعه ارمنیان آستاراخان گردید.^۴ به دلیل ضرورت و راحتی در امر تجارت ارمنیان ایران تابعیت دولت روسیه را پذیرفتند و برای تجزیه ایران و اعلام استقلال از ایران، جذب کنسولگری روسیه در ایران شدند که آن هم به رژیم قرنطینه مرتبط می‌شد.

در تابستان ۱۷۴۴ م. هیئت دولت بر اساس دستورالعمل صادره به هیئت امور خارجه، توسط کنسول روسیه در ایران، ای. باکونین، به ضرورت دریافت مداوم خبرها تأکید کرد. کنسول موظف بود تا اخبار دقیق از شیوع هر نوع بیماری در ولایت ایران در هر نقطه‌ای در مناطق مرزی یا در هر منطقه‌ای که بیماری واگیردار شیوع یافته باشد را به طور منظم به والی آستاراخان گزارش دهد. این اطلاع‌رسانی به منظور کنترل

1. Лишин, А.А. Акты, относящиеся к истории Войска Донского, собранные генерал-майором А.А. Лишиным / А.А. Лишин. - Новочеркасск, 1894. - Т. II. Ч. I. с.133.

2. ПСЗ. Т. X. - № 7299.

3. ГААО. Ф. 394. Оп. 1. Л.289.

4. Русско-индийские отношения в XVIII в. — М.: Наука, 1965. с 243.

بیشتر کشتی‌های تجاری و باری و محل عبور آنها بود تا هیچ خطر برای انتقال بیماری به اراضی روسیه وجود نداشته باشد، زیرا حفظ رژیم قرنطینه به مدت طولانی دشوار بود و بدون گواهی کنسول در مورد سلامت خدمه و مسافران و کالاهای، هیچ کس حق ورود به کشتی را در سواحل بدون بازرسی کامل نداشت.^۱ بنا به اطلاعات واصله از عوامل دیپلماتیک، تجاری و مقامات مرزی، به طور مثال روسیه می‌دانست که در ایران مؤسسات درمانی که از سرایت بیشتر بیماری‌های واگیردار چون طاعون پیشگیری کند، وجود ندارد و در نتیجه نیاز به احتیاط کامل در صورت شیوع بیماری‌های واگیردار بود. با دریافت اطلاعات در مورد منشاء شیوع بیماری در کشورهای همسایه روسیه، به کشتی‌های باری اجازه ورود داده نمی‌شد و در پایگاه قرنطینه برای بررسی بیشتر، کشتی‌ها و بازرگانان و کالاهای آنها را در قرنطینه نگاه می‌داشتند؛ در نتیجه افراد، کالاهای و کشتی‌ها به دلیل اینکه ممکن است ناقل بیماری از کشورهای شرقی که از آن سفر کرده‌اند باشند، با تأخیر به مقصد می‌رسیدند.

قرنطینه اجباری و فعالیت‌هایی که در مرز توسط مقامات روسیه صورت می‌گرفت، مانع معاملات تجاری و توسعه تجارت خارجی می‌شد. بازرگانان به طور مداوم نزد قاضی آستاراخان برای کاهش معاملاتشان به دلیل محدودیت‌های قرنطینه شکایت می‌بردند. برای مثال در سال ۱۷۳۸م. شرکت جلفا درخواستی را برای مجلس سنا برای آزادی کشتی‌های در حال قرنطینه در آستاراخان داد.

تاتیشچف والی آستاراخان

در آستاراخان براساس مدرک موجود، باید مشخص می‌شد که کالاهای وارده از مناطقی‌اند که در آن شیوع اپیدمی وجود ندارد؛ در غیر این صورت مجوز ورود دریافت نمی‌کردند. از بازر پرس پرونده در دفتر استانداری خواسته شد تا به کشتی‌های ایرانی که مدت‌ها قبل از شیوع بیماری از منطقه مورد نظر خارج شده‌اند، در صورت پرداخت رشوه کافی، اجازه ورود داده شود.^۲

واقعیت امر این بود که تجار ایرانی برای پرداخت رشوه و صحبت درباره این مسئله، نزد کنسول روسیه در ایران رفتند تا با دریافت نامه در این باره که کالاهای آنها مدت‌ها قبل از شیوع بیماری در استان‌های ایران به گیلان رسیده است، از قرنطینه شدن معاف شوند، چون در

چنین شرایطی، به دلیل احتمال آلوده بودن کالاهای وارده به بیماری از مناطق شیوع آن، اجازه ورود کالا به روسیه داده نمی‌شد.^۴

1. Ульяницкий, В.А. Русския консульства за границею в XVIII веке / В.А. Ульяницкий. - М., 1899. - Ч. II. С. СССРХУП- СССРХУШ.

2. ГААО. Ф. 394. Оп. 1 доп. Д. 44.с121.

3. ГААО. Ф. 394. Оп. 1. Д. 1087.с 384.

4. Ульяницкий, В.А. Русския консульства за границею в XVIII веке / В.А. Ульяницкий. - М., 1899. - Ч. II. С. CDVI

والی آستاراخان ون. تاتیشچف دقیقاً مشکل را درک کرد و در اکتبر سال ۱۷۴۴م. طی نامه‌ای به کنسول روسیه در ایران ای. باکونین در این باره ابراز نگرانی کرد و تأکید نمود تا مانع ورود کالاهای مشکوک به آستاراخان شوند و اگر در وظایف خود کوتاهی کند، عواقب آن باعث مشکلات عدیده‌ای هم برای انسان‌های در حال کار در منطقه و هم تجار می‌شود و ضرر جبران ناپذیری برای دولت به بار خواهد آورد.^۱ دیدگاه مشترکی باکونین با والی آستاراخان در مورد این مشکل داشت. تجار روسی بارها به او گفته بودند: «که معمولاً اجازه ورود به کشتی‌های تجاری ایرانی را به آستاراخان نمی‌دهند». این به خاطر محدودیت‌های قرنطینه پیش می‌آمد که تجار را متوقف و اجازه ورود به آنها نمی‌دادند.^۲ باکونین در گزارش خود به هیئت مدیره در ژانویه سال ۱۷۴۵م. به این مسئله اشاره می‌کند که روسیه به دلیل اعمال تدابیر قرنطینه در سال گذشته، عوارض گمرکی معادل چند هزار روبل از دست داده است.

محدودیت‌های قرنطینه نه تنها مانع تجارت بین روسیه و ایران، بلکه بر ترانزیت کالا از طریق روسیه نیز تأثیرگذار بود. مسیری که از سواحل ایران تا آستاراخان طی می‌شد به مدت یک‌ماه و نیم به طول می‌انجامید، اما زمانی را که برای تاجر جهت دریافت کالاهایش برای قرنطینه کردن در نظر می‌گرفتند، با توجه به زمانی بود که تاجر کالا را برای قرنطینه کردن تحویل می‌داد و قانون رایج این بود که تاجر فقط می‌تواند کالای خود را قبل از شش ماه از تاریخ اعزام از گیلان دریافت کند. در کشورهای اروپایی هم روال این بود که قریب شش ماه برای اجازه ورود کالای ایرانی زمان نیاز بود.^۳ والی آستاراخان به این دلیل به این مسئله اشاره کرد که در حال حاضر معامله ابریشم که همیشه از طریق روسیه و توسط انگلیسی‌ها و هلندی‌ها صورت می‌گرفت کاملاً متوقف شده است و در اراضی عثمانی هم این تجارت فوق العاده کم صورت می‌گیرد. به این ترتیب دولت روسیه به دلیل توقف این تجارت، منافع زیادی از دست می‌دهد.^۴

مشکل قرنطینه را نمایندگان بریتانیایی شرکت روسی کاملاً احساس کردند. در سال ۱۷۴۵م. به عنوان مثال، براون و باردیویک، از نمایندگان این کمپانی در گیلان، بار ابریشم خام به آستاراخان ارسال کردند. این موضوع را هم می‌دانستند که در ایران هیچ بیماری واگیردار وجود ندارد و آنها امیدوار بودند که کالای خود را به راحتی در آستاراخان شریک تجاری‌شان، جورج تامسون، دریافت خواهد کرد. بنابراین انگلیسی‌ها برای مراقبت از کالاهای خود، کسی را به آستاراخان نفرستادند. اما کشتی حامل ابریشم آنها در سواحل روسیه قرنطینه شد. جورج تامسون برای حل این مشکل به دفتر والی آستاراخان مراجعه کرد و آنها با اشاره به این که در طول مدت قرنطینه ابریشم خام آنها به دلیل قرار گرفتن داخل گونی و طوری که آنها را بار کرده‌اند

1. ГААО. Ф. 394. Оп. 1 доп. Д. 44.с121.

2. Ульяницкий, В.А. Русския консульства за границу в XVIII веке / В.А. Ульяницкий. - М., 1899. - Ч. II. С. С^{XXVII}.

3. ГААО. Ф. 394. Оп. 1. Д. 1087.с383.

4. Юхт, А.И. Письма В.Н. Татищева 1742-1745 гг. / А.И. Юхт // Исторические записки. - М., 1979. - Т. 104.с320.

شکسته و بدون مراقبت بی‌نهایت آسیب دیده. این شرکت در پی این جریان، ضرر قابل توجهی کرد.^۱ نمایندگان بریتانیایی شرکت‌های تجاری روسی به مقامات آستاراخان اصرار می‌کردند تا کالاهای آنها را از قرنطینه آزاد کنند؛ با تأکید بر این واقعیت که آنها بار ابریشم خام که از ایران خریداری می‌کنند؛ به راستی برای استفاده در روسیه در نظر گرفته نشده، بلکه از سن پترزبورگ به بریتانیا ارسال می‌شود؛ به همین سبب درخواست خروج کالاهای خود را از قرنطینه داشتند. در این باره امپراتس الیزابت پترونا برای تاتیشچف نوشت: «بازرگانان از مدت طولانی قرنطینه متحیر و شاک‌ی هستند، اگر چه محصولات خود را از مناطق بی‌خطر هم وارد کنند، باز به دلیل مدت زمان طولانی قرنطینه، زیان زیادی صرف می‌شود. اما بیشتر از آن سرمای زجر آور پاییز و زمستان را تحمل و خسارت فراوانی را به خاطر کاهش آزاد کردن کالاها از قرنطینه در این فصول سال متحمل می‌شدند».^۲ وی خواهان تجدید نظر در مورد مدت زمان و شرایط قرنطینه بود.

تأثیر منفی قرنطینه بر درآمد صاحبان کشتی و کارگران و دولت به طور کلی افت خود را در کشتی سازی در آستاراخان نشان می‌داد. کشتی‌های تجاری یک ماه در قرنطینه بدون هیچ فعالیت متوقف می‌شدند و در نتیجه فقط در سال یک الی دوبار موفق به حمل بار از آستاراخان به سواحل ایران می‌شدند، چیزی که از این رفت و آمد به دست می‌آوردند، چندان قابل توجه نبود و بیشتر درآمدها هم صرف مخارج کشتی می‌شد؛ بنابراین بسیاری از صاحبان کشتی‌ها فعالیت و خدمات حمل و نقل بین بنادر ایران را که در آن چنین محدودیت‌های قرنطینه وجود نداشت، برگزیدند.

خدمات کنسولگری روسیه در رشت مستقر شده بود و کنسول به دقت همه چیز را تحت نظر داشت تا در روسیه به کشتی‌هایی که از مناطق شیوع بیماری در ایران کالا وارد می‌کنند، اجازه ورود داده نشود، با این حال، استقرار در گیلان فعالیت کنسول و کارمندان او را محدود می‌کرد، چون آنها قدرت کنترل تمام بنادر مورد استفاده صاحبان کشتی‌های روسی را در ایران نداشتند. لازم به ذکر است که اطلاعات در مورد شیوع بیماری، همیشه قابل اعتماد نبود و اغلب در طول زمان تأیید نمی‌شد؛ در نتیجه این باعث از بین رفتن عمر مفید کشتی‌های تجاری و وقت با ارزش صاحبان کشتی و در عین حال برای صاحبان کشتی سودآور نبود. بازپرس آستاراخان در سال ۱۷۴۵م. که پس از فرمان بطر اول درباره فعالیت اجباری همه صاحبان کشتی و تجاری که با کشتی سر و کار دارند، خواهی نخواهی در ساخت نیروی دریایی در آستاراخان مشارکت کنند و همه کشتی‌های تجاری یا عمومی برای این هدف مورد استفاده قرار گرفتند. با این حال کشتی متوقف شده برای قرنطینه تأثیر منفی بر محتوای این مسئله داشت. به این علت تجار زیان‌های غیرقابل جبران متحمل شدند، با توجه به این واقعیت که آنها مجبورند به کارگران به دلیل قرنطینه شدن دستمزد پرداخت کنند. بازپرس پرونده‌های قرنطینه به دلیل پیچیدگی‌های مرتبط با افزایش محدودیت‌های

1. ГААО. Ф. 394. Оп. 1. Д. 1087.с387.
2. ГААО. Ф. 394. Оп. 1 доп. Д. 44.с312.

قرنطینه به این مشکل اذعان داشت که صاحبان بسیاری از کشتی‌ها ورشکسته شدند که با استفاده از این کشتی‌ها می‌توان کشتی‌های جدید ساخت. این مسئله باعث افزایش فروش وسایل کشتی‌سازی و مواد مورد نیاز و منجر به کاهش حجم معاملات تجاری در حوزه ولگا و دریای خزر و از همه مهم‌تر فعالیت‌های اداری گردیده بود و درعین حال از کشتی‌های اجاره شده تجار آستاراخان برای حمل تجهیزات نظامی استفاده می‌شد.^۱

در سال ۱۷۴۰ م. مقامات آستاراخان برای تجدید نظر در مورد قرنطینه به طور فعالانه از منافع صاحبان کشتی آستاراخان حمایت کردند. والی آستاراخان تاتیشچف طی نامه‌ای به الیزابت در این باره تأکید کرد: به دلیل آغاز ساخت کشتی و تشکیل نیروی دریایی در آستاراخان، طبق فرمان پتر اول و همچنین محدودیت‌های بیش از حد قرنطینه، صاحبان کشتی بسیار متضرر و به دلیل ساخت کشتی فراوان، کسب و کار خود را از دست داده‌اند.^۲

در ماه مه سال ۱۷۴۵ م. والی آستاراخان تصمیم گرفت تا مقررات قرنطینه را در مورد افراد و کالاهای وارده از ایران با توجه به شرایط بهداشتی و عدم وجود بیماری‌های واگیردار در منطقه متوقف کند، زیرا این والی آستاراخان بود که ورود یا عدم ورود کالاهای وارداتی به روسیه را از جاهایی که در آنجا بیماری‌های واگیردار نیست، مشخص می‌کرد و بعد از چهار هفته قرنطینه و معلوم شدن سلامت کالا و خدمه، اجازه حمل آن را می‌داد؛ همچنین افراد و کالاهایی که در مورد آنها ظن انتقال بیماری یا اینکه کالا از مناطق شیوع بیماری حمل شده، وجود داشت، مدت زمان کامل قرنطینه را رعایت می‌کرد.^۳ مردم کالاهای خود را برای قرنطینه تحویل و آنها را در اتاق‌های جداگانه قرار می‌دادند، اما برای خراب شدن یا صدمه دیدن یا در جای بی‌خطر نگه‌داشتن آنها، هیچ‌گونه تضمینی وجود نداشت؛ به عنوان مثال کشتی شرکت انگلیسی- روسی با خدمه و حامل بازار گیلان به همین منوال برخورد شد و به دلیل بی‌دقتی در نحوه بار زدن و حمل آن، بار ابریشم از بین رفت، ولی به دلیل پی‌گیری تاجران، وضعیت بهبود یافت. طبق دستور دفتر والی آستاراخان کشتی‌های ارسالی به بندرهای واقع در جزیره کراسنسکی به فرماندهی کاپیتان تامیشچف و همچنان پزشک قرنطینه پونتون و فرمانده آن کزلاز اقدامات مربوطه را برای کشتی و بار و خدمه برای قرنطینه شدن انجام می‌دادند.^۴

همچنین برای اطمینان از ایمنی کالاهای اقدامات لازم را برای بهبود سیستم نگهداری محصولات از هوا و غیره انجام می‌دادند، ولی با بهبود شرایط قرنطینه باز تجار متضرر می‌شدند. با درک این مشکل و اقدامات والی آستاراخان آبرلکین در اواخر سال ۱۷۴۰ م. آغاز دوره قرنطینه زمان حرکت کشتی‌ها یا کاروان‌های ایرانی در نظر گرفته شد. برای بهبود اوضاع به اساس نامه و مقررات احتیاج بود و نهایتاً با اقدامات مقامات

1. ГААО. Ф. 394. Оп. 1. Д. 1087.с384 об.
2. ГААО. Ф. 394. Оп. 1 доп. Д. 44. С 317-317 об.
3. АВПРИ. Ф. 77. Оп. 1. Д. 18. Ч. III. 1745 г. С 607-607об.
4. ГААО. Ф. 394. Оп. 1. Д. 1046. Л. 88.

تأثیر تدابیر قرنطینه بر موقعیت تجارت روسیه... / معصومه اختیاری

آستاراخان در سال ۱۷۴۰م. از گرفتاری‌های تجار به سبب عوامل قرنطینه کاسته شد و محدودیت قرنطینه در تجارت روسیه با شرق از بین رفت.

کتاب‌شناسی:

АВПРИ. Ф. 77. Оп. 1. Д. 18. Ч. III. 1745 г.

ГААО. Ф. 394. Оп. 1 доп. Д. 44.

ГААО. Ф. 394. Оп. 1. Д. 1087.

Ульяницкий, В.А. Русские консульства за границею в XVIII веке / В.А. Ульяницкий. - М., 1899. - Ч. II.

Юхт, А.И. Письма В.Н. Татищева 1742-1745 гг. / А.И. Юхт // Исторические записки. - М., 1979. - Т. 104.

Саввинский, И. Историческая записка об Астраханской епархии за 300 лет ея существования (1602 по 1902 годы) / И. Саввинский. - Астрахань, 1903.

ГААО. Ф. 394. Оп. 1. Д. 521.

Лишин, А.А. Акты, относящиеся к истории Войска Донского, собранные генерал-майором А.А. Лишиным / А.А. Лишин. - Новочеркасск, 1894. - Т. II. Ч. I. ПСЗ. Т. X. - № 7299.

ГААО. Ф. 394. Оп. 1. Д. 871.

Русско-дагестанские отношения в XVIII — начале XIX вв. — М.: Наука, 1988.

Русско-индийские отношения в XVIII в. — М.: Наука, 1965.

ГААО. Ф. 394. Оп. 1. Д. 1046.